

SZEMLE

Az erdélyi kérdés német szemmel

Gerald Volkmer: *Die Siebenbürgische Frage 1878–1900. Der Einfluss der rumänischen Nationalbewegung auf die diplomatischen Beziehungen zwischen Österreich-Ungarn und Rumänien. Köln–Weimar–Wien 2004. (Studia Transylvanica, 31.)*

A Böhlau könyvkiadó „Studia Transylvanica” sorozatának újabb köteteként jelent meg Gerald Volkmer doktori értekezése az erdélyi kérdéstről. A kapcsolattörténeti munka annyival érdekesebb az erdélyi magyar olvasó számára, mivel az erdélyi román nemzeti mozgalom hatását vizsgálja az Osztrák–Magyar Monarchia és a Románia közti kapcsolatok alakulására, így akár érdekes párhuzamot is vonhatunk a közelmúlt és jelen magyar–román kapcsolatainak alakulásával. A könyv azonban távol áll minden aktuálpolitikai utalástól, szigorú tudományos apparátussal ellátott, levéltári kutatások alapján készült komoly szakmunkával van dolgunk. A szerző hosszú ideig kutatott a bécsi Haus-, Hof- und Staatsarchivban, a Román Országos Levéltárban, illetve a Román Külügyminisztérium Levéltárában, így munkája jórészt eddig kiadatlan levéltári forrásokon alapul. Emellett az igen gazdag könyvészeti anyag mutatja alapos jártasságát a szakirodalom terén. A téma szempontjából nem jelentett igazán hátrányt a magyar nyelvismeret hiánya sem, mivel egyrészt a Monarchia közös külügyminisztériumának hivatalos nyelve a német volt, tehát a forrásoknak ez a része németül íródott, másrészt pedig a magyar történetírás eredményei az idegen nyelven (főképp németül) megjelent tanulmányok alapján nem ismeretlenek számára. A német mellett a román szakirodalom viszont bőségesen felhasználta, bár e művek egy részének ideológiai, illetve nemzeti elfogultságaira felhívja a figyelmet.

A könyv a bevezetés és az összefoglalás mellett öt nagy fejezetre tagolódik. Az elsőt a kérdés előtörténetét kíséri végig a román fejedelemségek 1859. évi egyesülésétől 1878-ig, Románia függetlenségének kivívásáig. A következő három fejezet a könyv tulajdonképpeni témáját képező időszakot osztja három újabb alperiódusra: 1878–1883, 1883–1892 és 1892–1900 között. A kötetet a román és magyar kormányok listái, térkép és névmutató egészítik ki.

Az első időszakban, azaz a független Románia fennállásának első öt évében a két ország közti diplomáciai kapcsolatokat több kérdés befolyásolta: a Duna nemzetközi felügyeletének ügye, a szarvasmarhaexport kérdése, valamint Románia királysággá való átalakulása és felvétele a Hármasszövetségbe. Ezek mellett az erdélyi kérdés is jelentős szerepet kapott a diplomáciai kapcsolatok alakulásában. A függetlenség kikiáltása következtében ugyanis Romániában egyre erőteljesebben jelentkeztek a nagyromán törekvések. A közvélemény és a sajtó is támogatta ezt az irányvonalat, a politikusok között pedig inkább csak abban volt különbség, hogy nyíltan vagy – reálpolitikai megfontolásból – mérsékeltbben álltak ki

mellette. Kölcsönösen egymást gerjesztő folyamatok indultak be: a magyar nemzetiségpolitika kiéleződése, az erdélyi román és szász nemzeti mozgalmak felerősödése, valamint a Kárpátok két oldalán egyre növekvő irredenta mozgalmak között. Ennek 1883-ban Románia csatlakozása a Hármasszövetséghez vetett véget.

Az osztrák–magyar diplomaták igyekeztek minél átfogóbb képet festeni a romániai viszonyokról, főképpen az „ellenséges” megnyilvánulásokról, így például az erdélyi román emigránsok vagy az irredenta szervezetek, mint a Kárpátok Egyesület (Societatea Carpați) tevékenységéről. A jelentések többségét a külügyminisztérium a magyar kormány tudomására (is) hozta. A Romániát illető meglehetősen negatív képet egyaránt osztotta az osztrák–magyar diplomácia, illetve az osztrák (és még inkább a magyar) közvélemény. Egyes konkrét események kapcsán azonban véleménykülönbség is kialakult az osztrák és magyar fél között. Tisza Kálmán elsősorban a romániai támogatásnak tulajdonította az erdélyi román nemzeti mozgalom megerősödését, fenyegetve érezte Magyarországot, ezért a kemény fellépés híve volt Romániával szemben. Másrészt a Monarchia nagyhatalmi állása is azt követelte, hogy visszautasítsa és igyekezzék megakadályozni a kisebb szomszéd részéről érkező „provokációt”. Ezt a politikát követte Haymerle és Kálnoky is. A nagyhatalmi arroganciát Bukarestben nagyon rosszul viselték, hiszen mélyen sértette a fiatal állam szuverenitási törekvéseit, valamint politikusi önértékét. A felfokozott román közvélemény minden a Monarchiához való közeledést hazaárulásként értékelte, ezért a liberális kormányzat valóságos kötélbánca kényszerült, de – ahogy a szerző megjegyzi – Brătianu miniszterelnök ennek művésze volt. A román diplomácia inkább védekező pozícióban volt. A Hármasszövetséghez való csatlakozást is főképp az Oroszországtól való félelem motiválta, hiszen Magyarország és a magyar nemzetiségi politika negatív megítélésében mindkét nagy politikai tábor egyetértett.

A szövetség megkötése azonban csak rövid időre hozott változást, hiszen az 1883–1892 közti időszakot is változatlanul az erdélyi kérdés dominálta, persze a Hármasszövetség és a vámháború problémái mellett. Az időszak kezdetén az irredenta mozgalom elérte első csúcspontját, amelynek azonban 1885-ben a román kormány a vezető irredenta mozgalmárok kiutasításával véget vetett. A nyolcvanas évek vége nyugalmasabb volt ebből a szempontból, ezért az erdélyi kérdés érdemben nem is befolyásolta 1887–88-ban a titkos szövetség meghosszabbítását. A szerző szerint a külkereskedelemnek, jelesül a vámháborúnak sem volt közvetlen összekötteté-

se a nemzetiségi kérdéssel. Következésképp azonban egyrészt az erdélyi szász és román lakosság körében nőtt az elégedetlenség a magyar kormánnyal szemben, másrészt pedig Romániában is erősödött a Monarchia-ellenes hangulat.

1890-től ismét változott a helyzet, miután a romániai ellenzék politikai fegyverként használta fel az erdélyi románok helyzetét. A román uralkodó is nehéz helyzetbe került a Németországgal és Ausztria–Magyarországgal fennálló titkos szerződés miatt. A szerző felteszi a kérdést: mennyiben lett volna más Románia politikája, ha nem csatlakozott volna a Hármasszövetséghez? A helyzet pikantériáját az adja, hogy a román politikusok közül igen kevésnek volt tudomása a szerződésről, olyan helyzet is előállt, amikor a kormány tagjai közül senki sem volt informálva. Azok, akik tudtak a szerződés létezéséről, legalábbis amíg kormányon voltak, tartózkodtak az erdélyi románok érdekében való nyílt fellépéstől. Bécsben remélték, hogy a szövetség ahhoz is hozzá fog járulni, hogy a román kormány erélyesen fellépjen az irredenta mozgalmak ellen, amelyek egyre nagyobb aggodalmat keltek a Ballhausplatzon.

Az 1892–1900 közti időszakot bemutató fejezet címe jelzi a folyamat alakulását a 19. század utolsó éveiben: a konfrontációtól a kompromisszumig. Az erdélyi kérdés jelentősége még inkább megerősödött, most már versenytárs nélkül ez a két ország kapcsolatát meghatározó legfontosabb tényező. A magyar kormányzat és a Dimitrie A. Sturdza vezette romániai ellenzék tevékenysége egyaránt hozzájárult az erdélyi román nemzeti mozgalom megerősödéséhez, amely éppen ezekben az években a Memorandum-per révén a nemzetközi közvélemény elé került. A Kárpátokon túl most már nemcsak morálisan álltak ki az erdélyi románok mellett, hanem anyagilag is segítették őket. Magyar kormánykörökben ez csak megerősítette a meggyőződést, hogy a román nemzeti mozgalmat kívülről táplálják, és mivel ez veszélyes a magyar államra nézve, azt a következtetést vonták le, hogy még keményebben kell fellépni ellene. Volkmer azonban hangsúlyozza, hogy az erdélyi román politikusok nagy többsége, annak ellenére, hogy természetesnek tartotta a román kultúrmezethez való tartozást, és csatlódott volt a magyar nemzetiségpolitika, valamint Bécs ezirányú tartózkodása miatt, mégsem volt irredenta. A Memorandum-pernek nemcsak óriási nemzetközi visszhangja volt, hanem a romániai nemzeti-liberális ellenzék is kihasználta saját kormánya megrendítésére.

Az osztrák–magyar diplomácia szintén igen nehéz helyzetbe került, hiszen jóformán tehetetlen volt, nem tudott az ördögi körből kitorolni. Igyekezett egyrészt Budapestet mérsékletre inteni, másrészt Bukarestet a Monarchia-ellenes megnyilvánulásoktól távol tartani, de nehezen játszhatta a semleges döntőbíró szerepét, pedig az osztrák érdekek igazából a budapesti kormányzat érdekeivel sem estek egybe maradéktalanul. A külügy ugyanis nemcsak hogy megmaradt az uralkodó hatáskörében, hanem a hadsereg mellett egy másik nemzetek fölötti intézmény volt a Monarchiában. Ebből következően a 19. század utolsó éveiben az egyházpolitika mellett a másik

fő vitás kérdést Kálnoky külügyminiszter és a magyar miniszterelnökök, Wekerle, illetve Bánffy között éppen az erdélyi kérdés jelentette, amely a közös minisztertanácsok alkalmával is gyakran terítékre került. Kálnoky konciliánsabb magatartásra igyekezett rávenni a magyar miniszterelnököket, bár ezt – ahogy a szerző kifejti – nem románbarát meggyőződésből tette, hanem Romániát kívánta minél szorosabban a Hármasszövetséghez fűzni. A román politikusokkal szemben ő is mindvégig bizalmatlan volt, Romániával szemben pedig érezte a különbséget a nagyhatalom és a balkáni kisállam között, bár magatartása eltért a különböző román kormányok irányában. Érdekes, hogy éppen 1892–95 között javult ez a viszony, bár az erdélyi kérdés éppen ekkor befolyásolta a legnegatívabban a kapcsolatokat. Az osztrák–magyar viszony viszont érezhetően megcsinálta ezt a krízist. Volkmer rámutat, hogy a személyi változásokban is nagy szerepe volt az erdélyi kérdés kielemezésének: a külügyminisztériumban a mérsékelt Goluchowski ugyan részben Kálnoky politikájának folytatását ígérte, a román és a magyar kormány élére viszont a nemzetiségi ügyeket illetően két meglehetősen „szélsőséges” politikus került: Dimitrie A. Sturdza és Bánffy Dezső. Ennek ellenére Sturdza elkötelezte magát a Hármasszövetség mellett, és ez abban is megnyilvánult, hogy a román irredenta mozgalmakat megfékezte. Ezt az új kurzust pecsételte meg Ferenc József romániai látogatása 1896-ban. A sors játéka, hogy Sturdzát a saját ellenzéke végül is szintén az erdélyi kérdés segítségével buktatta meg a brassói román iskola romániai támogatása kapcsán kirobbant botrány nyomán.

A szerző rövid kitekintést is nyújt a kapcsolatok további alakulásáról egészen az első világháborúig. Románia számára a 20. század elején a Hármasszövetség elvesztette a vonzását, ez a második balkáni háború nyomán vált nyomatékosá. Romániának az antanthoz való csatlakozásában az elsődleges Erdély és Bukovina kérdés volt, Bulgária ebben csak másodlagos szerepet játszott.

Következtetésként levonja a szerző, hogy az erdélyi kérdés végig nagyon fontos szerepet játszott a két ország kapcsolatának alakulásában, és főképp a nemzetközi hatalmi helyzetnek köszönhető, hogy emiatt nem került sor korábban fegyveres konfliktusra.

Egy kiváló, adatgazdag kötetlet lettünk tehát gazdagabbak, amely ezt a nagyon érdekes, de eddig feldolgozatlan témát elemzi szakszerűen, az elsőrangú források és a szakirodalom széles körű felhasználásával. Nagyon szemléletesen vázolja a két ország kül- és belpolitikájának kapcsolatát. Példás távolságtartással kezeli az eseményeket, igyekszik elfogulatlanul elemezni a forrásokat, és pontos képet rajzol fel a két ország kapcsolatáról, az ezt befolyásoló tényezőkről. Remélhetőleg egyre több ilyen objektív hangnemben megírt szakmunkát olvashatunk a jövőben nemcsak félig-meddig „kivülállók”, hanem magyar és román történészek tollából is a közös múlt vitás kérdései kapcsán.

Pál Judit

ÉN ÉS te, közös ÉS más

Pluralitás és kommunikáció. Szerk. Ungvári Zrínyi Imre. Kvár 2004. 205 lap

Világunkban ma rendkívüli fontosságot kell tulajdonítanunk a pluralitásnak. Érzékenyek és egyben toleránsnak kell lennünk a Más iránt, amivel önkéntelenül is kapcsolatba kerülünk, hisz világunk kitárult. Nap mint nap „mélységesen különböző” szokásokkal, vallásokkal, kultúrákkal, értékítéletekkel találjuk szembe magunkat. Ezért tudatában kell lennünk annak, hogy „a Másikban és a Másfélében is rálehetünk valamiképp önmagunkra”, mondja Hans-Georg Gadamer a *Két világ polgára* című írásában.

Talán erre is gondoltak a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem Filozófia Tanszékcsoportja magyar tagozatának és a Pro Philosophia Alapítványnak a tagjai, amikor 2002 őszén megszervezték a Pluralitás és kommunikáció című tanévnyitói konferenciát. A konferencián több bel-földi és magyarországi egyetemi oktató és doktorandusz vett részt. Előadók érkeztek többek között a budapesti ELTE-ről, a Közép-Európai Egyetemről, a BKÁE Gazdaságtudományi Központtól, az MTA Filozófiai Kutatóintézetétől, a Debreceni Tudományegyetemről, a Partiumi Keresztény Egyetemről stb. A konferencián elhangzott előadások anyagából állt össze az Ungvári Zrínyi Imre által szerkesztett tanulmánykötet, mely a Pro Philosophia Kiadónál jelent meg ugyancsak *Pluralitás és kommunikáció* címmel.

Mi magyarázza a kötetben szereplő két fogalom rendhagyó társítását? Hogyan kerülhetett e két, szemantikailag igen távol eső fogalom ilyen szoros kapcsolatba? A válasz a cím felhívó jellegében rejlik, mely azt a teret jelöli meg számunkra, melyben a pluralitás és kommunikáció összetartozó, egymást feltételező tapasztalatokként jelentkezik. E tanulmánykötet egyszerre mutat rá arra, hogy ha nincs pluralitás, csak azonosság, akkor nem érdemes kommunikálnunk, és ha nincs kommunikáció, csak egymás mellett való elbeszélés, akkor nem érvényesül a pluralitás. Ezt a szoros kapcsolatot artikulálja Veress Károly a kötet utolsó tanulmányában: „A beszélgetők sokaságát és individuális sokféleségét a közös nyelv a részesülő-résztevők közösségének egységévé szervezi.” (186.) Ez azonban egy sajátos közösség, melynek szervezőelve nem a különbségek kiküszöbölése, nem a Más teljes kiiktatása, nem is egy elvont szabályrendszer követése, hanem a megértésen alapuló, szabad alkotó játék, játékos alkotás.

Közelebről szemügyre véve a kötetben megjelenő tanulmányokat, mindenképp megállapíthatjuk, hogy a sokféleség és szabadság posztmodern „elvének” megfelelnek, hiszen a kötetben képviselt alapvető beállítottságok, elméletek és szemszögek nagyon sokszínűek és sokoldalúak. Ungvári Zrínyi Imre szavaival: „A konferencia témaválasztása igyekezett megteremteni a bemutatkozás, a párbeszéd és az együttgondolkodás feltételeit a pluralitás alapkérdéseit és annak sajátos, ágazati problémáit vizsgáló különböző filozófiai és társadalomtudományi kutatások és álláspontok képviselői részére.” (7.)

A kötetben megtaláljuk azokat a tanulmányokat, amelyek a pluralitás és kommunikáció történelmi gyöke-

reivel foglalkoznak (Egyed Péter: *Pluralitás és kommunikáció az antik görög gondolkodásban*, Telegdi Áron: *Platón, a matematika és a Jó*), valamint azokat, amelyek egy adott diszciplinának a pluralitás és párbeszéd problémájának fényében átalakult belső és külső határait keresik (Angi István: *Esztétika és esztétikák*, Gál László: *Pluralista-e a jelenkori logika?* stb.).

Egyes tanulmányok azokra a problémákra helyezik a hangsúlyt, amelyek a politikai, esztétikai, társadalmi, értelem közösségekben a sokféleség problémájával szüregszerűen együtt járnak: szabadság és emancipáció, következetesség, globalizáció, értékítéletek és izlésítéletek konszenzusa, nemzeti különbségek és hasonlóságok, nemek közötti társadalmi párbeszéd stb. (Jakab Dénes: *Globalizáció, területiség, politikai közösség*, Király V. István: *Hagyomány, szabadság és emancipáció*, Kiss Andrea Laura: *A nő mint másik* stb.). Más tanulmányok pedig a kommunikáció új és kevésbé új médiumai függvényében vizsgálják a pluralitás és párbeszéd lehetőségeit (Boné Ferenc: *Az ismeretlenségterjesztő film – a filmbe kódolt ismeretlen*, Horváth Gizella: *Rekviem a kézírásért*, Tamás Dénes: www.phil-inst.hu – *a filozófia médiumai* stb.).

Kommunikálni tehát sokféleképpen és sokféleképpen lehet. Úgy kommunikálni, hogy azáltal egy pluralitásból kiemelkedő és egységgé szerveződő értelemközösség jöjjön létre, nehéz, nem mindig egyszerű. Ahhoz, hogy ez megvalósulhasson, annak is tudatában kell lennünk: sokféleség és egység, szabadság és hagyomány kölcsönösen feltételezik egymást. Király V. István szerint rá kell jönnünk arra, hogy a sokféleségből eredő szabadságnak nem a hagyománnyal szemben kell létrejőnie. Ez a fajta szabadság nemcsak a Más, a különbség által él, hanem keresi a „történelmileg körvonalazódott és áthagyományozott” Közöset, a hasonlóságot is. Ezért „a döntő pontosan annak a belátása, hogy például a megőrzés éppolyan szabad cselekedet, mint az újítás vagy a változtatás!” (90.)

Azok a tanulmányok, melyek e tudatosság jegyében születtek, felfedeztetik velünk, olvasókkal a sokfélében az egységet, az egységben a sokféleséget, a szabadságban a hagyományt és a hagyományban a szabadságot. Itt, a már idézett tanulmányokat leszámítva Szilágyi-Gál Mihály, Tamás Dénes, Ungvári Zrínyi Imre, Lányi András, Boné Ferenc dolgozatát érdemes különösképpen megemlítenünk. Ezek a tanulmányok rávilágítanak arra: ahhoz, hogy rátalálhassunk a Másfélében a Közöstre és a Közösben a Másfélére, akarnunk és engednünk kell az igazi találkozási pontok felismerésére. Újra és újra fel kell nyissuk saját határainkat, hogy elfogadhassuk a Más, a pluralitást, és kommunikálhassunk, ezáltal új, közös találkozási felületeket hozva létre.

Ha pedig abból a feltevésből indulunk ki, hogy mű és olvasója között is kialakulhat egy dialogikus játéktér, akkor ha valaki e tanulmánykötettel bocsátkozik igazi párbeszédbe, egy valódi, másságot és közöset egyaránt kereső és elfogadó értelemközösség részesévé válhat.

Köllő Annamária

„Philosophischen praxis” avagy alkalmazott filozófia

Értékválság – Értékváltás. Tanulmányok az alkalmazott filozófia köréből.
Szerk. Karikó Sándor. Bp. 2004. 354 lap

Korunk filozófiai problémái és uralkodó filozófiai kutatásai közé sorolhatjuk az alkalmazott filozófia problematikáját, mely az alkalmazás és a filozófia igazolása témáit boncolgatja. Az *Értékválság – Értékváltás* című kötet is, a szegedi Alkalmazott Filozófiai Társaság tanulmánykötete, mely a 2004. évi nemzetközi konferencia írott anyagát tartalmazza, ezekkel a kérdésekkel foglalkozik. A konferencia Kecskeméten került megrendezésre, s nemzetközi jellegét az előadók származása biztosította, ugyanis voltak előadók Magyarországon különböző egyetemeiről éppúgy, mint a határon túli filozófia képviselői is. Jelen volt Losonczi Alpár Újvidékről, aki a kazuisztika kérdéseit vizsgálta az etikára vonatkozólag, Veress Károly *A megértés módján élni...* c. tanulmányával és Ungvári Zrínyi Imre *Erkölc és kommunikáció* című értekezésével Romániából vett részt, és szlovák előadóként Pavel Fobel, aki az *Etikai racionalitás és az etikai alkalmazás* kérdéseire keresett választ. Karikó Sándor nemcsak mint jó szervező vett részt a konferencián, hanem a konformitás mint meggyőződés problémakörét körbejáró tanulmányával is hozzájárult a tudományos rendezvény sikeréhez.

A könyv tematikája tehát az alkalmazott filozófia („Philosophischen praxis” – ahogy a kötetben több írásban is említik) témája köré csoportosítja a tanulmányokat. Gondolatmenetileg öt elkülönülő részre tagolódik, s a szerkesztés is hozzásegít minket ennek jobb megfigyeléséhez, mivel öt „fejezet” található a szöveggyűjteményben *Alkalmazott etika, Filozófusok életvei, Demokrácia és kultúra, Érték és nevelés, Erkölc a mindennapokban* címekekkel. Mindegyik fejezet központi témája a filozófia alkalmazásának lehetőségeire keresi az utat, különböző szempontok felhasználásával. A problémafelvetés onnan ered, hogy a hatvanas évektől Amerikában a pragmatizmust követően felmerül a filozófia hasznára vonatkozó kérdés. Ugyanígy egyes nyugat-európai országokban, a filozófiai tevékenységben, az akadémiai filozofálás mellett megjelentek az úgynevezett „orvosi filozófiák”, melyek a pszichológiához hasonlóan járnak el, rendelések során életbölcseéseket próbálnak átadni. Így a filozófia kezdett kilépni az akadémiai keretei közül, és úgy tűnik, kezdi elveszíteni sajátos terminológiáját.

A kötet tanulmányaiból kiviláglik a központi probléma, melynek számos szegmensével találkozunk. Az alkalmazott filozófia problémája, hogy mikor és mit alkalmazunk, egyfajta módszertani értelmezésben azt fogalmazza meg, hogy az egyedi eseteket vizsgálva ezekből vonjon le következtetéseket, de mégsem az egyetemeség igénye nélkül. Az alkalmazott filozófia egyik problematikus kérdése, hogy miként viszonyul mégis az egyedi esetekhez. Hasonló problémafelvetés ez, mint ami Arisztotelész *phronesisz*-fogalma kapcsán merült föl annak idején. Kérdéses tehát, hogy egy meglévő tudást hogyan és mire vonatkoztassunk, esetleg egy esetre, egy szituációra vagy az egész társadalomra. Az új vezéreszme sze-

rint, ahogy a *Bevezető*ben olvashatjuk: „a klasszikusnak vélt világ-egész helyett a konkrét gyakorlat valamilyen probléma-egésze vezérli a gondolkodást.” (8.) Ennek mégis egyfajta sajátos többlete van, ezt pedig a cél adja, miszerint a nevelés kell hogy az alkalmazott filozófia célja legyen, ezen keresztül nyerheti el újból általánosságát. A filozófia alkalmazását így végigkövethetjük az etika területén, mely ma már alkalmazott etika. Az életelek is mint alkalmazott filozófiák jelennek meg, a demokrácia minősége a filozófiai alkalmazás milyenségétől határozódik meg, a nevelés mozzanatában pedig tetten érhetjük az alkalmazott etika gyakorlatát, eredményeit.

A kötet tehát hű marad célkitűzéséhez, és valóban a gyakorlatot keresi, a filozófia mindennapi hasznára, alkalmazására kérdez rá, ezt mutatja ki. Személy szerint mégis hiányoltam a mélyebb elmerülést. Ha fogalmazhatok úgy, még elvártam volna az akadémiai filozofálást, mely ugyan megtalálható, de elenyésző arányban. A kötetben főleg a reflexiót hiányolom, azt, hogy valóban feltárják az alkalmazás filozófiai problémáját, mélystruktúráját. Az alkalmazás fogalma egyrészt teljes mértékben felfogható úgy, mint azt a tanulmányok soraiban olvashatjuk, mint tisztán a gyakorlat leírása, ennek elemzése. Alkalmazás, mely az élettanácsadásban nyilvánul meg, mely a nagyközönség számára nyitott. De nem találtam olyan vizsgálódást, mely arra irányult volna (mint már említettem a *phronesisz* fogalmát), hogy hogyan lehetséges egyáltalán az alkalmazás, milyen viszonyban van az alkalmazott tudás és a konkrét szituáció. Bár az etika kapcsán felmerül a kérdés, hogy ez praktikus vagy teoretikus, de további boncolgatását mellőzték.

Az alkalmazás problematikájának emellett vannak még más aspektusai is. Gondolok itt arra a hermeneutikai álláspontra, miszerint minden megértés egyben alkalmazás is, mely hatástörténetként jelentkezik, és befolyással van az értelmezőre. Ha ennek fényében vizsgáljuk a filozófia történetét és annak eredményeit, a filozófia alkalmazásának kérdése már nem jelenik meg oly megoldhatatlannak. A megértés nem lehetséges értelmezés nélkül, mely már maga is egy cselekvés, egy gyakorlat, így az alkalmazás már eleve egy értelmező momentum, mely része egy hagyománynak. Ezt fontos figyelembe venni a korábbi filozófiák elemzése során, mivel az interpretáció már egyfajta értelmezés, de hogy érthessük a mai korban is, hogy jelenvalóvá tudjuk tenni, ismerni kell, bizonyos mértékig részesezni kell a kor hagyományaiból. A megértett a megértésben nyílik meg az alkalmazásra – mondja Gadamer –, így objektum és szubjektum feloldódik a valaminek a megértésében, s ez már az alkalmazás. Valamit megérteni annyit jelent, hogy az életbe beépül, s ez heideggeri értelemben annyit jelent, hogy bánni tudunk a dologgal, egyfajta képességünk alakult ki ez irányban. Erre a képességre reflektálatlanul is tudunk támaszkodni, mivel a „létmódunkká” válik.

Felvetődik a kérdés, hogy az alkalmazás esetében milyen mértékű elfedettséggel bír a gyakorlat. Bár egyes eseteket meg tudunk vizsgálni, de az alapokat nehéz feltárni. Az alkalmazás tehát egy életeseemény, mely eleve a megértésen keresztül válik lehetővé, az emberi egzisztencia része. Ebből kiindulva, nekem a konkrét esetek külsődleges vizsgálata nem tűnik egészen kielégítőnek. Ez a külsőség tapasztalható az alkalmazott filozófia területén is. Az alkalmazott filozófia célkitűzése tehát maga a filozófiai alkalmazás lehetőségére kérdez rá.

Az eddig leírtakból szerintem le lehet vonni azt a következtetést, hogy mivel a filozófia egzisztenciálisan fogantatott, az életfolyamatba beépült és ezáltal a hagyomány része az alkalmazásnak, valamiféle különálló problémája ennél fogva maga is válhat igazán kérdéssé. A problematizálás abból a törekvésből ered, hogy a filozófiát a természettudománnyal egyenrangúvá emeljék, és ily módon igazolják a létjogosultságát. Holott a filozófia létjogosultságát maga a léte igazolja. Olyan distanciát alkalmaznak, mint a tudomány területén, miszerint ha a fizika és a jog területén van elméleti és alkalmazott rész, bizonyára a filozófia területén is lennie kell ilyesminek. A gadameri megközelítésből tekintve viszont ez a felfogás tévesnek tűnik. Az értelmezés és az alkalmazás egy-

ségére gondolva megállapíthatjuk, hogy a jogász is csak már megértve tudja alkalmazni a törvényt, és a törvényeket is az alkalmazás során tudja egyedi esetekre vonatkoztatni, ami esetleg új teóriákat alapozhat meg.

A filozófia eddigi reflektálatlan státságában tehát a filozófia és a tények között az alkalmazás volt a kapocs. Ezt a megállapítást talán *A filozófusok életelvei* c. fejezet is igazolja. A kötet írásai szellemében viszont az alkalmazott filozófia mint egy harmadik láncszem lép be ebbe a viszonyrendszerbe. Nevezhetnénk így *metafilozófiának* is, mivel ez a filozófia már nem a tényekről akar állítani valamit, hanem problematizálja magát a filozófiát, a filozófia létehetőségeit vizsgálja. Így talán lehetséges, hogy épp a saját célkitűzései mellett megy el, mivel nem a különöst vizsgálja, hanem most is az általánosnál marad, s inkább ennek igazolásával van elfoglalva.

A tanulmánykötetben szereplő dolgozatok azonban a kitűzött célt igen széles körben és mégis átfogóan tárgyalják, érdemes kézbe vennie annak, aki érdeklődik a filozófia legújabb irányai iránt, s azoknak is, akik a filozófia más területein tevékenykednek, vagy érdekeltek a bölcsesség szeretetében, mivel új szempontok alapján szólnak meg ismert és kevésbé ismert témák.

Rádai Elemér-Szabolcs

Új könyv Kőrösi Csomáról

Marcell Péter: A valósabb Kőrösi Csoma-képhez. Adatok, terepvizsgálatok, találkozások. Bp. 2003. 475 lap

Az utóbbi két évtizedben Kőrösi Csoma Sándor megismertetésében különösen három kutató jeleskedett. Az orientalista szakemberként és a kalkuttai magyar intézet vezetőjeként jól ismert Bethlenfalvy Géza, a tudósunk sokirányú népszerűsítésében fáradhatatlan francia Bernard le Calloch és Marcell Péter, akinek könyve előttünk fekszik.

A szerző joggal írja feleségének szóló ajánlásában, hogy az utóbbi tíz esztendőben neje őt csak Kőrösi árnyékában szemlélhette. Hiszen Marcell az 1956-os magyar emigráció Nyugatra szakadt tagjaként eltöltött évtizedek után jutott el a Kőrösi-kérdéshez s tette témája részesévé francia feleségét.

Ismeretes, hogy a magyar ötvenhat menekülteiből Svájc 15 000 magyart fogadott be, közöttük a bölcsész-hallgató, magyar irodalom szakos Marcellt. Csak hogy az új haza igényeinek megfelelően a fiatalembernek pályamódosítást kellett végrehajtania és végül közgazdászként tanulnia és boldogulnia.

Arra a kérdésre, hogy miért kutatja Kőrösi életét és munkásságát, Marcell így válaszol: „Mert a sors így hozta. Tizenegy éve az indítás véletleneken múlt. Srí Lankából, ahol a GATT és az ENSZ közös égisze alatt exporttanácsadással bíztak meg, szabad indiai megállók-kal jöhettek vissza, s ezt az alkalmat kihasználtam. Előbb délen, majd északabbra. Kalkuttai kitérőmhöz magammal vittem egy Csomáról szóló könyvet, amelyet vagy harminc egészen más jellegű kötetrel együtt koráb-

ban egy budapesti látogatásomkor vettem meg azzal, hogy ha valamikor sok időm lesz, elolvasom. Úttörő tibetistánkról előtte alig tudtam többet, mint bármely más középiskolát végzett magyar. A felüti életrajz alapján azonban némi sorsközösséget kezdtem érezni az egykori diákkal; érdekelt volna például, hogy élte meg azt a kultúrsokkot, ami Göttingenben várt rá.” Magam úgy érzem: azon túlmenőleg, hogy a svájci életformaváltás megrázkódtatásán átesett Marcell nemcsak kíváncsi volt, miként is élte meg 140 esztendővel előtte a Göttingenbe peregrináló Kőrösi a kultúrsokkot, volt még valami, ami későbbi kutatásaiban szerepet játszott. Mégpedig az, hogy elődje székelymagyar volt. Hiszen teszem azt Indiában járva Marcell nem kezdte el a német tibetista kutató és szótárkészítő Hermann-August Jaschke élete és munkássága nyomozását-tanulmányozását, hanem a magyar műveltségével beleivódott Kőrösiébe. Úgy gondolom, hogy ez a „valósabb” Marcell-képhez tartozik.

Kétségtelenül Marcell Péter kutatóalkat, még akkor is, ha nem humán területre vetette a sors. Minden egyes írásos vagy szóbeli adatnak, minden egyes, a kutatásai során felbukkanó névnek, minden idevágó munkának utánanézés, ha úgy érzi, hogy azok bármelyike a teljes kép, az igazság megállapításához szükségeltetik. Azután szigorú kritikai érzéssel osztályozza, kirosztálja, helyszíni szemlével megerősíti s beilleszti azokat értékük arányában tanulmányaiba. Lelkiismeretes, következetes, aprólé-

kos és eredményes levéltári feltárásai e kötet különböző tartalmú és műfajú írásában mind tetet öltenek. Ennél azonban többről van szó, mert Marczellben van egy olyan jellemvonás, amelyről Illyés Gyula azt mondja: „Minden magyarban él valami Kőrösi Csoma lelkesültségéből, a kalandvágygal párosult tudáshozomjából, a világgá sodródott fiú nyugtalanságából, aki könyvtárakon és őserdőkön fúrja át magát, hogy elveszett szülei nyomára akadjon.” Hasonló indítása oda vezette, hogy egyre jobban elmélyedt a tibetista Kőrösi útja és munkássága, valamint az egész kapcsolatos irodalom vizsgálatában.

A nagy orientalistákkal foglalkozó írások jó része magyar ugyan, de jelentős hányaduk más országok-népek fiaitól származik, hiszen többek között ez emeli a Kőrösi-kérdést nemzetközi szintre. Munkájában, értékelésében Marczell Péter óriási előnye, hogy Nyugat-Európában eltöltött élete során a kutatásaihoz szükséges valamennyi világnyelvet elsajátította, melyek közül a tibetológiai elmélyedésben különösen az angol ismerete elengedhetetlen. Másrészt a nyugati világ sűrűjében hozzáférhetett és tanulmányai tárgyává tehetette a Kőrösi-kérdés tisztázásához megkívántató könyvészeti anyagot. Így aztán abban az időszakban, mikor a budapesti Kőrösi Csoma Társaság tevékenységében mondhatni szélcsend állt be, Marczell Péter kutatásai éppen akkor folytak igazában. Sőt szorgalmának eredményei fokozatosan érlelődtek és napjainkig számos tanulmányban, cikkben, nemzetközi összejövetelen, konferencián, kongresszuson jelentkeztek.

Nos hát, mindennek az évtizedes munkálkodásnak összefoglalása az előtünk fekvő kötet. Marczell Péter *A valószínű Kőrösi Csoma-képéhez* című könyve változatos műfajú írásokat tartalmaz. Keveredik benne a forrásközlés, tanulmány, cikk, publicisztika, napló, útleírás, sőt riport. „Kötetem – vallja a szerző – jobbára azokat az alkalmi ihletésű, 1991 óta papírra vetett írásaimat tartalmazza, amelyek Kőrösi Csoma Sándor göttingeni, himalájai és indiai életkörülményeiről és barátairól, illetve ellenségeiről új adatokkal szolgálnak.” Noha könyvét a szerző a nagyközönségnek szánja, a forrásfeltárások, forrásközlések súlya, bonyolultsága és szavak mögött meghúzódó tartalma miatt inkább a szakemberhez szólnak. A kérdés kutatóinak valóban számos és értékes új információt nyújtanak. Éppen ezekkel az „új adatokkal” gazdagítja Marczell a Kőrösi-irodalmat, problémakört.

Megközelítések címmel először útleírászerű napló-részletek formájában ugyan, de lényegében kutatástörténetet ad. Jó érzékkel rátapint a számára izgalmasnak tűnő pontokra, és becserkész a helyszíneket, intézményeket, amelyeket vizsgálat tárgyává kell tennie.

Azután következnek *Ismeretlen tényezők, adatok, mozzanatok* főcím alatt maguk az eredmények. Mivel Marczell könyvében éppen az új kutatási eredmények a legfontosabbak, közelebbi vizsgálat alá kell vennünk azokat. Noha egyes esetekben olvashatunk előző kísérletekről, több kutató párhuzamos vizsgálódásairól, de a Marczell által felszínre hozott adatok újszerűsége, a tudományos vérkeringésbe hatolása révén igen fontosak. Megjelenítésük a könyvben többféleképpen történik. Amennyiben elszórt, elszigetelt voltak úgy kívánja,

mindjárt beépülnek a Kőrösi-irodalomba. Abban az esetben azonban, ha összefüggő egészet képeznek, és szövegösszefüggésük megkívánja, a forrás egésze közzé kerül. Közlési módszeréről alább még szólunk.

A főcímbe foglaltaknak alig van olyan része, amelyben valami új anyagot ne vonultatna fel a szerző. Az új információk sora Göttingennel kezdődik, ahol először Kőrösi bejegyzett kölcsönzéseit véve számba Marczell újabb tételekkel egészíti ki hőse olvasmányainak eddig ismert listáját. Mikor háromszéki akadémitánk ismert antik klasszikusok felé irányulásának és az egyetemen divatos „utazó etosz” ösztönző hatásának külön részt szentel Marczell, teljesebb lenne képünk, ha arról is szólna, hogy Kőrösi a „múzsák” sorában Kliónak is szívesen áldozott. Arra az eddigi elemzésekből tárgyalt beágyazásról meg nem kapunk egyértelmű választ, hogy Csoma milyen ismeretekkel, „kincsekkel” gazdagodott a Georg August Egyetemen. Hiszen függetlenül attól, hogy azokról a kölcsönzési listán nem olvashatunk, ellenben az erdélyi peregrinálás könyvtárosokhoz fűződő szoros kapcsolata alapján következtethet az eddigi kutatás. Az olvasót azonban részben kárpótolja az a többlet, amit a göttingeni egyetem korabeli történelmi beágyazásáról, tanáraitól és diákéletéről egy széles körű könyvészet alapján megtud. A göttingeni Egyetemi Könyvtár modellértékére Marczell később még visszatér.

A főcímbe foglaltak java azonban ezután, Kőrösinek a Himalája-vidékén és Indiában eltöltött időszaka bemutatásakor kezdődik. Az eddigi Kőrösi-irodalom egyértelműen elfogadta Baktay Ervinnek a helyszín bejárása alapján készült, több könyvben is megjelenített helyzetképét. Azon pedig több vonatkozásban változtatnunk kell. Marczell saját látogatása tapasztalataival megerősíti a Bethlenfalvy által sokkal előtte ismert, de nem közölt tényt, hogy Zanglában nem volt lámakolostor, ahol Kőrösi tibeti kutatásait elkezdhetette volna. Ugyanakkor Marczell fontos adatokat közöl Kőrösi tanítómestere, Szangye Püncog személyiségéről és családjáról, valamint több tudós lámáról, akik adatszolgáltatói voltak; szintúgy az ún. Alexander-könyvekről, melyekről előbb Terjék József értekezett.

A könyv legértékesebb része talán mégis az a most közölt forrásanyag, amely *Kőrösi Csoma dosszié a Kelet-Indiai Társaság Igazgatóságkénél (1824–1837)* címmel, közel félszáz oldalon jelentkezik, megőrzési helye pedig India Nemzeti Levéltára (Delhi) és a Brit Könyvtár indiai részlege (London). Fontosságukat a könyvszerző tömören így fogalmazza meg: „A brit kormánygépezet működésén keresztül szemlélteti Csoma személyének és ügyeinek (többhangú) elbírálását, a róluk hozott döntéseket és a velük kapcsolatos intézkedéseket.” A könyvnek ez a szelvénye annál fontosabb, mert erre az időszakra esik Csoma kutatásainak dandára, ekkor készíti el erdélyi tibetistánk nyelvtanát és szótárát, s ekkor történik meg azok kiadása is. Gazdag adattárral fény derül H. H. Wilsonnak, az Ázsiai Társaság titkárnak halogató, negatív viselkedésére Kőrösi iránt, akit – a Tibet-tudomány legnagyobb nyereségére – az új titkár, J. Prinsep váltott fel baráti, segítőkész magatartásával. Mindezeket gazdagítva újabb kutatási eredményekkel jelenik meg a derék

S. C. Malan tiszteletes alakja, akit Csoma egyetlen tanítványaként ismerünk. De szóba kerülnek olyan kérdések is, mint Csoma fordítói tevékenysége, benne zsolnárfordításai, aztán hősünknek a bengáliai reneszánszban játszott szerepe, Campbell dr., Csoma dardzsilingi pártfogójának portréja, de nem zárulhat ez az életrajzi szakasz anélkül, hogy újabb, 1841–1842-ből származó források ne egészítsék ki.

Külön foglalkozunk a forrásközlés kérdésével, mert az adatok a könyv legértékesebb részeit képezik. Történelem szemmel nézve a forrásközlés olyan műfaj, amely szövege, pontossága, fellelhetősége és a közzététel módja tekintetében támpontot, információt és indítást ad a további kutatások számára. A forrás, jegyzet, utalás, függelék e könyvben jelentkező egymásutánja idegenszerűnek és szokatlannak tűnik. Hasznosabbnak véljük a forrásközlés klasszikus módszerének alkalmazását. A forrásközlés szövegét minduntalan zárójelbe foglalt magyarázatok, kérdőjelek, variánsok szakítják meg, magunk a vitatható fordítások lapalji jegyzetekbe foglalását véljük helyesebbnek, eredményesebbnek. Marczell szövegszerkezetében a források szövege gyakran a szerző mondani-valójába ékelve jelenik meg. Úgy véljük, a megértést jobban szolgálná a forrásközlés és a szerző véleményének, értelmezésének különválasztása. Mégpedig olyan formában, hogy a forrás kritikai bemutatása előtt állana a szerző szövege, mely értelmezi és beépíti a forrás adatait a kutatott téma egészébe. Itt jegyezzük meg, hogy a források darabjai nem egyenértékűek, ezért ajánlatos lett volna megkülönböztetni azokat. Mégpedig úgy, hogy a jelentőseket egészükben, más esetben csak regesztába foglalva olvashassuk. Problematisus a források szövegének angolból magyarra fordítása. Mindenesetre, ha emellett döntött a könyv szerzője, helyesen teszi, hogy fordí-

tásaiban a vitás kifejezéseket, szavakat eredeti formában, angolul is megadja, jobb volna azonban azokat jegyzetbe tenni. Vita tárgya lehet a tibeti szövegek, nevek visszaadása magyarul, ez esetben a Magyar Tudományos Akadémia kiadványainak átírási formája lehet az irányadó. Megkockáztatjuk azt a megjegyzést is, hogy az egyes fejezetekben, részekben használt rövidítések helyett jobban szolgálta volna a tájékozódást a könyv végén egy rövidítési jegyzék.

Egészen más, a forrásközlésektől eltérő, elszórt adatokat beépítő, értékelő, átfogó jellege van olyan fejezetnek, mint *A klisék ereje*, amelynek keretében ilyen témák szerepelnek: A Csoma-kultusz és a politika, Kőrösi Csoma: himalájai remete vagy lelkes hazafi; Bódhiszattva, ábránd vagy valóság? Hogy aztán a *Vonzatokban* ismét feltűnjék Moorcroft alakja, Schöffit festménye és a Csoma–Duka Tivadar–Stein Aurél orientalista láncolat. A könyv szövegét inkább riportszámba menő írások zárják, utánuk pedig a tárgyhoz illő *Térképek* és *Index* következnek.

Ismertetésünket azzal a gondolattal zárjuk, hogy minden írástudó, aki magyar tibetistánk munkásságával, indiai és himalájai életrajzával foglalkozik, okosan teszi, ha áttanulmányozza Marczell Péter Kőrösi-könyvét. Az újabb eredmények tükrében úgy érezzük, Kőrösi 1823 utáni életútját és munkálkodását egyes vonatkozásokban újra kell fogalmazni és ki kell egészíteni. A tudomány emberei úgy is tekinthetik a könyvet, mint egy kihívást. Hogy a levéltárak, helyszíni szemle, utazások meggyőző ereje és gyönyörűsége, a legkülönbözőbb adatok kritikai közlése-összevetése és a szintetizálás munkája és feladata mi mindennel kecsegteti és egyben: a jövőben mi mindenre kötelezi őket.

Csetri Elek